

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті проаналізовано теоретичні основи географічного виміру економічної безпеки. Систематизовано основні поняття безпеки, розкрито відмінності між термінами "регіональна економічна безпека" та "економічна безпека регіонів". Виділено рівні економічної безпеки: міжнародна, національна, регіональна, галузева, підприємства та громадянина, відповідно до яких трактується саме поняття безпеки. Запропоновано суспільно-географічний підхід до формування системи показників дослідження економічної безпеки та підкреслено важливість розробки порогових значень індикаторів на регіональному рівні.

Ключові слова: економічна безпека, географічний вимір, регіон, критерії, показники.

Постановка проблеми. Активізація низки негативних факторів розвитку національної економіки нині актуалізує наукові дослідження проблем економічної безпеки держави, адже саме економічна сфера є джерелом найсуттєвіших загроз безпеки. Причини виникнення більшості загроз мають яскраво виражений регіональний характер, що обумовлює необхідність дослідження економічної безпеки в географічному вимірі. У сучасній науковій літературі пропонуються різні підходи до дослідження економічної безпеки залежно від мети і завдань досліджень. Дійсно, економічна безпека є багатоплановим, багатовимірним об'єктом наукового аналізу, проблемами розроблення теоретичних засад її забезпечення займаються різні науки – економіка, технічні науки, менеджмент, юридичні науки та багато інших. Залежність економічної безпеки держави від низки територіальних, галузевих, гео економічних аспектів робить її дослідження актуальною проблемою і для суспільної географії. Дійсно, роль суспільної географії у вирішенні проблем суспільства, взаємодії природи і суспільства, соціально-економічного розвитку відзначається в багатьох наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні вже існують численні напрацювання щодо проблем

економічної безпеки та управління нею, окремі аспекти яких висвітлені в працях зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Т. Агапової, К. Мезенцева, Є. Олейнікова, В. Сенчагов, А. Степаненка, А. Татаркіна, О. Топчієва та інші. Проте дослідження проблем економічної безпеки, з позицій регіонального аспекту, у контексті світових стандартів, зокрема у нових економічних умовах, не можна назвати вичерпаними: наявні наукові розробки у більшості випадків розв'язують окремі завдання вивчення сутності економічної безпеки, а також окремі аспекти розробки стратегії її забезпечення.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних положень економічної безпеки у географічному вимірі. Суспільно-географічне дослідження дозволяє охопити аналізом локальний, регіональний та державний рівні економічної безпеки. Власне економічна географія зосереджується на просторових вимірах економічної безпеки.

Вклад основного матеріалу. Економічна безпека держави забезпечується відповідно до національних економічних інтересів, а "економічні інтереси будь-якої країни об'єктивно обумовлені її історією і географією" [3, с. 21]. Таким чином, економічна безпека повинна входити в коло досліджень географії, а особливо в коло

суспільної географії. Суспільно-географічне дослідження інноваційної безпеки держави та її регіонів полягає у вивченні просторових вимірів інноваційної діяльності, географічних факторів інноваційного розвитку, розміщення і територіальної організації об'єктів інноваційної сфери та інфраструктури, регіональних аспектів інноваційної активності суб'єктів економіки, здатності суспільства до генерації нових знань та впровадження інноваційних розробок у практику.

В українській географії протягом тривалого часу проводилась значна робота щодо вивчення особливостей та закономірностей просторової диференціації природного середовища, населення і господарства та їх поєднань у вигляді комплексів і систем. Ці дослідження повинні стати фундаментом для подальшого розвитку суспільно-географічних досліджень та розробки засад регіональної політики держави та забезпечення регіональної економічної безпеки.

Економіко-географічне вивчення проблем економічної безпеки держави має враховувати дві основні групи факторів, що визначають його можливості – зовнішні і внутрішні. Тому система економічної безпеки суспільства будується на декількох рівнях.

Пропонується виділення кількох рівнів економічної безпеки за територіальною ознакою: міжнародна, національна, регіональна, галузева, підприємства та громадянина.

Міжнародна економічна безпека розуміється як такий комплекс міжнародних умов здійснення домовленостей і інституційних структур, при яких кожній державі – члену світового співтовариства забезпечується можливість вільно вибирати і здійснювати свою стратегію економічного розвитку, не піддаючись зовнішньому тиску і в розрахунку на не втручання, розуміння, взаємоприйнятність, і взаємовигідне співробітництво із сторони інших держав [4, с. 14].

Зв'язок між рівнями економічної безпеки фірми і регіону, фірми і держави неоднозначна. Можлива ситуація, коли при низьких показниках економічної безпеки держави чи регіону, окремі фірми можуть орієнтуватися на зовнішній ринок, експлуатуючи місцеві ресурси, а розвиток і стан безпеки економіки регіону чи держави на нижчому рівні.

Всі рівні вивчення є ієрархічно пов'язані між собою і розглядаються як ланки єдиної системи економіко-географічного вивчення проблем економічної безпеки. Неможливо забезпечити економічну безпеку держави, якщо не забезпечити економічну безпеку мешканцям цієї держави. Безпека людини є складовою частиною безпеки держави, яка, в свою чергу, є складовою частиною міжнародної безпеки. Тож держава має дбати про забезпечення економічної безпеки своїх громадян, собі та світовому співтовариству. Тому перед нею стоїть надзвичайно важке завдання – пов'язати та погодити інтереси кожного громадянина з інтересами держави, а також з інтересами світового співтовариства [7, с. 27]. Так само можна сказати і про економічну безпеку підприємства, тому що кожне окреме підприємство вступає в економічні та інші стосунки не тільки з власним персоналом і іншими підприємствами, але і з суспільством в цілому, державними органами влади на регіональному і національному рівнях, іноземними фірмами і державами на міжнародному рівні. Система економічної безпеки підприємницької діяльності повинна гармонійно сполучати як власне підприємницькі, так і державні механізми забезпечення економічної безпеки. У цій системі кожен вищий рівень управління зобов'язаний забезпечувати нижчому рівню відповідну економічну безпеку, що є гарантією забезпечення її для всієї соці-

льно-економічної системи. Слід наголосити на взаємозалежність і взаємозв'язок між цими рівнями. Людина є рушійною силою будь-якої організації, регіону чи країни, тому безпека громадянина в умовах глобалізації є складовою частиною і національної, і міжнародної безпеки.

Таким чином, досягнення економічної безпеки системи кожного наступного рівня є необхідною, але не достатньою умовою забезпечення економічної безпеки системи наступних вищих рівнів [4, с. 16].

Економічна безпека держави значною мірою залежить від розвитку та безпеки регіонів цієї держави. Економічна географія зосереджується саме на просторових аспектах економічної безпеки.

На сучасному етапі розвитку країн регіональний аспект набирає все більшого значення, а саме поняття "регіон" ототожнюється з основною формою територіальної організації продуктивних сил.

Вирішення проблем регіонів має здійснюватися відповідно до регіональних та місцевих потреб, але жодним чином не повинно суперечити загальнодержавним інтересам. Назріла необхідність формування ефективної просторової структури економіки, яка б забезпечувала баланс інтересів усіх регіонів України. Зокрема, слід передбачити: формування регіональних механізмів регулювання соціально-економічного розвитку; реконструкцію територіально-виробничих комплексів з урахуванням ємності локальних екосистем; розробку комплексних міжрегіональних схем, які охоплюють території кількох регіонів [2, с. 16].

Загальноприйняте визначення економічної безпеки регіону поки що відсутнє. Т. Агапова вважає, що економічна безпека регіону – "це, з одної сторони, ступінь інтеграції регіональної економіки з економікою держави, з іншої – регіональна незалежність" [1, с. 45].

Н. Чернова виділяє економічну безпеку регіону як підсистему національної економіки та як відносно самостійну економічну безпеку. "Під економічною безпекою регіону як підсистемою національної економіки розуміється сукупність його властивостей, що забезпечують досягнення максимального внеску регіону в розвиток національної економіки й у забезпечення економічної безпеки країни в цілому.

Під економічною безпекою регіону як відносно самостійної економічної системи розуміється сукупність його властивостей, що забезпечують його прогресивний розвиток в умовах дестабілізуючого впливу різноманітного виду загроз" [9, с. 6].

Російські автори В. Сенчагов, Б. Губін, В. Павлов, Е. Іванов, О. Рогова під регіональною економічною безпекою розуміють – здатність суб'єктів держави протистояти кризовим ситуаціям, забезпечувати достойні умови життя населення, соціально-економічну стабільність суспільства [10, с. 624].

Автор під економічною безпекою регіону розуміє стан економіки регіону, який дозволяє зберегти стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз та забезпечити сталий соціально-економічний розвиток регіону. Проте безпеку регіону розглядаємо із двох точок зору, як підсистему національної безпеки і як відносно самостійну економічну систему.

У цьому аспекті, важливим є виділення відмінностей між поняттями регіональна економічна безпека та економічна безпека регіонів.

Регіональна економічна безпека – це стан економіки регіонів, за якого здійснюється максимальний внесок регіонів у забезпечення національної економічної безпеки економіку. Тобто безпека регіону, в цьому розумінні розглядається як підсистема національної економічної безпеки.

Економічна безпека регіонів – це стан економіки регіонів, за якого забезпечується їх відносна самостійність, сталий соціально-економічний розвиток та стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз. В даному випадку економічна безпека регіону розглядається як самостійна економічна система.

Кожний регіон займає своє місце в об'єктивно обумовленій і достатньо стійкій системі факторів регіонального розвитку – від вузько направленої економіко-географічного положення до інтегрального типу (рівня) соціально-економічного розвитку. Кожний регіон включає в себе як позитивні, так і негативні з точки зору адаптації до нових умов риси, оцінка яких до того ж може мінятися в залежності від розвитку загальної ситуації в країні. Тому навряд чи можна і потрібно ділити регіони на групи з однозначно несприятливими і сприятливими передумовами для подолання кризових процесів.

Регіональний аспект національної безпеки необхідно розглядати в плані реалізації цілей і задач державної регіональної політики, в якій повинні бути відображені роль і місце окремих регіонів держави, враховуючи, що регіональні особливості визначають всю сукупність загроз і небезпек, які впливають на безпеку як окремого регіону, так і країни в цілому.

Практична ефективна державна регіональна політика в сучасних умовах – основа і гарант позитивного впливу держави на регіони для забезпечення національних інтересів в області економіки. В умовах посилення глобалізації в економічних відносинах взаємопроникнення форм і умов існування людей в різних регіонах відображається у прагненні соціально-економічної системи надати своєму середовищу і її окремим частинам (в даному випадку – регіонам) характер соціально-економічної однорідності і врівноваженості, що практично є захисною реакцією суспільства і вміщає в себе функції життєзабезпечення, стійкості і безпеки.

О. Бандурка зазначає, що головними об'єктами галузевої і регіональної безпеки є:

- економічні ресурси галузі або регіону;
- фактори виробництва (основні та обігові фонди тощо);
- технологічна і економічна інфраструктура галузі, регіону;
- науково-технічний потенціал галузі, регіону;
- фінансові ресурси;
- людські ресурси;
- та інше [6, с. 144].

Якщо розглядати з точки зору економічної безпеки будь-яку проблему держави – зайнятість, спад виробництва, розподіл бюджету, то можна побачити чітко визначені регіональні особливості їх прояву. Тому в сучасних умовах дослідження регіонального розвитку повинні проводитися на державному і національному рівнях. При цьому аналітичні дослідження націлені на обслуговування поточних потреб державних і регіональних органів управління, на виявлення довгострокових тенденцій регіонального розвитку і гострих регіональних проблем, на обґрунтування регіональних прогнозів і цільових програм, на створення інформаційної бази для відпрацювання стратегії територіального розвитку і регіональної політики.

Важливим аспектом дослідження економічної безпеки є виявлення рівня економічної безпеки регіонів та диференціацію соціально-економічного розвитку регіонів, регіональних економічних, соціальних, природних та інших відмінностей. Відповідно до цього потрібно провести районування з виділенням "кризових" територій і шляхів виходу їх з "кризи". Економіко-географічне районування, з точки зору економічної безпеки, здійс-

нюється з метою визначення регіонів для пріоритетної державної підтримки.

Економічна безпека регіону є складовою частиною національної безпеки і безпосередньо впливає на її стан. Тому кризові ситуації окремих галузей економіки і регіонів безпосередньо послаблюють стан економічної безпеки держави.

Кризові ситуації – головне джерело загроз економічній безпеці регіонів. При враженні кризовими процесами профілюючих галузей господарства скорочується не тільки конкурентоздатність економіки регіону, але й всієї країни. Якщо ж глибокою кризою вражені основні райони зосередження науково-технічного і виробничого потенціалу, то появляється загроза стратегічним інтересам країни.

Згідно із Е. Олейніковим регіон характеризується прийнятним рівнем економічної безпеки, якщо:

- регіональні управлінські структури в стані проводити власну економічну політику в рамках загальнодержавної політики;
- регіональна соціально-економічна система характеризується високим ступенем диверсифікації і здатна гнучко реагувати на різкі геополітичні зміни в рамках держави;
- запас ресурсів дозволяє регіону самостійно здійснювати великі економічні заходи по невідкладним соціально вибухових ситуаціях в регіоні, зв'язаними з локальними економічними проблемами без очікування допомоги зі сторони держави;
- ресурсна база дозволяє регіону давати допомогу деяким територіям, де існуюча незбалансована економічна ситуація може негативно відобразитися на регіональних економічних ситуаціях;
- рівень життя населення регіону не нижче середнього по країні в цілому [11, с. 185].

Важливими географічними аспектами економічної безпеки є територіальний поділ праці та територіальна та галузева структура економіки. Розвиток економіки супроводжується все більш інтенсивним розподілом праці взагалі і територіальним розподілом праці зокрема, закріплюючи різноманітні виробництва за окремими районами країни. Взаємозв'язок і взаємодія різних видів господарської діяльності створюють структуру господарства країни. Поділ праці зумовлює послідовне й неперервне зростання продуктивності праці, і саме в цьому полягає його економічна мета. У світогосподарській практиці склалася така своєрідна "норма": чим глибшою є національна система поділу праці, тим більш високим є розвиток продуктивних сил даної країни, і навпаки [8, с. 94].

Об'єктивну основу територіального поділу праці створюють територіальна диференціація і нерівномірний розподіл по території природних, економічних, демографічних та інших господарсько-використовуваних ресурсів, умов і факторів розвитку, їх неповторне поєднання і взаємозв'язок на окремих частинах економічного простору. Окремі види господарської діяльності, виробництво окремих продуктів не отримують повсюдного поширення, концентруються в обмеженому числі районів, обслуговуючих більш ширші ринки. Ці види діяльності визначають господарську спеціалізацію районів, їх економічний профіль. Спеціалізація районів поєднується з інтеграцією господарської діяльності на території, забезпечуючи систему впорядкованість відтворювальних процесів у складі регіональних господарських комплексів. Регіональна та галузева безпека поєднуються у спеціалізації регіонів, чим вищий рівень безпеки галузі, тим вища безпека регіону. І ті регіони, які спеціалізуються на продукції галузей, яких рівень безпеки високий, відповідно мають високий рівень безпеки та розвитку.

Важливим елементом структури господарства країни є територіальна структура. Вона не тільки результат

створеного розвитку і розміщення продуктивних сил. Це – важлива передумова подальшого розвитку економіки і рівня життя населення, забезпечення національної безпеки, а також економічні райони, представляють собою історичні соціально-економічні територіальні утворення, об'єднуючи декілька регіонів держави взаємопов'язаних спільністю виробничої спеціалізації і інтересів комплексного розвитку.

Важливим завданням є визначення основних загроз економіці регіону, і лише після цього формування системи показників, на основі яких оцінюватиметься стан безпеки. Кожний показник повинен відображати рівень відповідної загрози. Моніторинг показників економічної безпеки повинен відбуватися на регіональному рівні, тому і загрози повинні мати регіональний характер (табл. 1.1).

Проте слід наголосити ще на таких поняттях як "пороговий індикатор" і "фактичний індикатор", тому що для економічної безпеки мають значення не самі показники, а їх порогові значення та структура, тобто граничні величини. Пороговий індикатор – це числове вираження якісно-кількісної характеристики економічної безпеки регіону, що відображає їх гранично допустимі значення, недотримання яких перешкоджає соціально-економічному розвитку регіону.

Показники дозволяють завчасно сигналізувати про небезпеку і вжити заходи на її попередження. Важливо підкреслити, що економічна безпека досягається тоді, коли весь комплекс показників знаходиться у межах допустимих порогових значень. Відхилення показників від порогових значень призводить до порушення нормального перебігу відтворювальних процесів, виникнення або посилення негативних тенденцій суспільного розвитку.

Суть суспільно-географічного підходу до визначення показників і критеріїв економічної безпеки полягає в тому, що він, по-перше дозволяє комплексно провести діагностику економічної безпеки будь-якого регіону, галузі чи населеного пункту, по-друге враховує індивідуальні особливості розвитку кожного регіонального об'єкту дослідження, по-третє дотриматись стандартних вимог центрального органу економічної країни. Внаслідок чого, можна ідентифікувати причини які дестабілізують безпеку регіону, несучи в собі певні загрози. Таким чином, на рівні держави формується основа системи показників оцінки економічної безпеки регіону, яка буде складати 70-90% всіх параметрів аналізу. Решта показників формується із врахування особливостей розвитку окремого регіону.

Порогові значення – важливий інструмент системного аналізу, прогнозування і соціально-економічне планування. Теорія безпеки має практичне значення, тільки якщо вона включає в свою структуру комплекс характеристики, описуючих обмежувальний стан об'єкта. Про у

більшості дослідженнях не враховуються особливості кожного окремого об'єкту, а підхід носить загальний характер, стандартний характер. Економіка кожного регіону має специфіку, яка повинна знайти відображення як у переліку, так і в кількісних параметрах порогових значень економічної безпеки. Ці порогові значення повинні розроблятися і затверджуються регіонами у відповідності до вимог центрального органу економіки держави.

Висновки. Таким чином, сутність суспільно-географічного підходу до забезпечення економічної безпеки реалізується в системі критеріїв і показників географічного виміру, які враховують як загальнодержавні вимоги до стану економіки, так і індивідуальні особливості кожного регіону. Система показників, що одержали кількісне вираження, дозволяє завчасно сигналізувати про небезпеку, що загрожує, і вживати заходів щодо їх попередження. Але для економічної безпеки вирішальне значення мають не так визначення та врахування самих показників, як їх співставлення з так званими граничними (пороговими) значеннями, за межами яких економіка регіону втрачає здатність до динамічного саморозвитку та конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках. Граничні значення для більшості показників повинні розроблятися на рівні центрального органу управління економікою з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду, причому частина показників повинна враховувати індивідуальні параметри регіону, такі як суспільно-географічне положення, розвиток пріоритетних галузей економіки, специфіку освітньо-наукового комплексу, транспортну систему тощо.

Список використаних джерел

1. Агапова Т.Н. Методика и инструментарий для мониторинга экономической безопасности региона // Вопросы статистики. – 2001. – №2. – С. 44-48.
2. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. – К., 2001.
3. Захарченко В. Обґрунтування територіальної концепції економічної безпеки // Регіональна економіка. – 2000. – №2. – С. 120-127.
4. Клебанова Т.С., Раєвнева Е.В. Теорія економічного ризику: учеб. Пособие / За ред. Т.С. Клебановой – Х., 2007.
5. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. А.І. Сухорукова. – К., 2003.
6. Основи економічної безпеки: Підручник / О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Л. Петрова, І.М. Черванов; за ред. О.М. Бандурки. – Х., 2003.
7. Пастернак-Таранущенко Г.А. Економічна безпека держави. Статистика процесу забезпечення: Підруч. – К., 2002.
8. Топчів О.Г. Основи суспільної географії. – О., 2001.
9. Чернова Н.Л. Адаптивні моделі оцінки та аналізу економічної безпеки регіону: Автореф. дис... канд. екон. наук. – Х., 2003.
10. Экономическая безопасность России: Учебник / В.К. Сенчагов, Б.В. Губин, В.И. Павлов и др. / Под ред. В.К. Сенчагова. – М.: Дело, 2005.
11. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / Е.А. Олейников, С.А. Филин, В.И. Видяпин В.И. и др. / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: 2004.

Надійшла до редколегії 22.10.13

Л. Коковский, канд. геогр. наук, зав. НИЛ
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ЕКОНОМІЧЕСЬКА БЕЗОПАСНОСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧЕСЬКОГО ІСЛЕДОВАНИЯ.

В статті проаналізовані теоретичні основи географічного виміру економічної безпеки. Систематизовані основні поняття безпеки, раскрыто различия между терминами "региональная экономическая безопасность" и "экономическая безопасность регионов". Выделены уровни экономической безопасности: международная, национальная, региональная, отраслевая, предприятия и гражданина, согласно которым трактуется само понятие безопасности. Предложено общественно-географический подход к формированию системы показателей исследования экономической безопасности и подчеркнута важность разработки пороговых значений индикаторов на региональном уровне.

Ключевые слова: экономическая безопасность, географическое измерение, регион, критерии, показатели.

L. Kokovsky, PhD
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

ECONOMIC SECURITY AS AN OBJECT OF ECONOMIC-GEOGRAPHICAL RESEARCH.

This paper analyzes the theoretical basis of the geographical dimension of economic security. It is systematized the basic concepts of security, revealed differences between the terms "regional economic security" and "economic security of the region". It is highlighted levels of economic security: international, national, regional, sectoral, enterprise and citizen under which interpreted the concept of security. A socio-geographical approach to identifying system of indicators is proposed and stressed the importance of developing thresholds indicators at the regional level.

Keywords: economic security, geographic dimension, region, criteria, indicators.